

דף צג

הערות ובאורים בפשט

רבי יוחנן אמר: יש הן שהוא כלאו ויש לאו שהוא כהן... – רש"י ותוס' פרשו שרבי יוחנן מתרץ את משנתנו, שלא מדובר שאמר במפורש 'על מנת לפטור', אלא שאמר 'קרע כסותי' בסתם והלה שאלו 'ע"מ לפטור' וענה לו 'הן'. וכך פסק הרא"ש. ולשיטה זו, אם אמר בפרוש 'קרע כסותי על מנת לפטור' – פטור.

ואולם הרמב"ם פסק (חובל ומזיק ה,יא. והובאו שתי השיטות בטור – חו"מ תכא) שחייב. ובארנו שיטתו (המגיד משנה שם, ובית יוסף – חו"מ תכא. ודלא כהב"ח שם) שפרש שרבי יוחנן לא בא לפרש משנתנו אלא לומר דבר בפני עצמו. (אמנם, אילו יאמר שהיתה כוונתו לפוטרו ממש – פטור. ע' אג"מ או"ח ח"ג עה)

'לשמור' – ולא לחלק לעניים – מבואר כאן, שדיני שומרין אינם חלים כלפי כספי עניים, אלא באופן שהגזבר הפקיד לשמירה ממון קצוב לעניים מסוימים. ופרש רש"י הטעם, משום שהוא ממון שאין לו תובעין.

ובשו"ת חות יאיר (קצט. הביאו בפתחי תשובה חו"מ שא"ו) כתב שאינו פטור אלא בדיני אדם, אבל כדי לצאת ידי שמים – חייב. וכתב שודאי לא גרוע זה מהנדרר לצדקה שחייב ליתן. וכן המזיק מתנות כהונה – חייב בדיני שמים.

אולם, בשו"ת אור לציון (להגרבי"צ אבא שאול שליט"א. ח"א חו"מ ז) פקפק על הוראה זו, שאינו דומה לנדר, ששם חייב עצמו לתת. ואף במזיק מתנות כהונה נחלקו הראשונים אם חייב לשלם בדיני שמים, ואפילו לדעת המחייבים שם, יש לחלק בין הזק בידים לאי-שמירה.

וכן הביא שיש סוברים (כנסת הגדולה – ש"א, עפ"י המרדכי) שזה שפטור מדיני שומר, אינו מצד ממון שאין לו תובעים, אלא גזרת הכתוב היא. (ובכך מובן שפטור אף במעשה דרב יוסף, לולא שהיה 'מיקץ קיץ', הגם שרב יוסף שהפקיד לשמירה הוא ה'תובע' ולכאורה אין זה ממון שאין לו תובעין).

ולאור זאת, פסק שם בנידון גבאי צדקה שהיו ברשותו כספים לעניים (באופן של 'ממון שאין לו תובעין'), והניח כספו בארון שאינו נעול, ונגנב הכסף מביתו, ומוכן היה אותו גבאי לשלם אם יפסקו לו שהוא חייב לצאת ידי שמים. והורה לו, מכח כמה ספקות וספקי ספקות, שמן הדין פטור, אלא שיעץ לו שיאמר מראש שכל צדקות שיתן מכאן ואילך, יהא כפרעון חוב אם הוא חייב לצאת ידי שמים, ובזה יצא ידי חובתו לכל הדעות.

(ואפשר אולי לתלות שאלה זו במחלוקת הראשונים אם יש איסור רבית בממון עניים, אם נחשבים כבעלים על הממון, שאז יש לחייב לציד"ש, או שגם אינו שלהם כלל. ואכן כמה ראשונים (ע' שו"ת הרא"ש יג,ח; יז, ממהר"ם) הוכיחו מסוגיתנו שממון עניים בכלל 'דעהו', שאל"כ מדוע נצרך מיעוט מיוחד לענין שמירה. ואולם התשב"ץ (ב'חוט המשולש' ח"ג לד) הוכיח מכאן להפך. – ע' בגליוני הש"ס כאן).

'ככתבם וכלשונם'

'לעולם יהא אדם מן הנרדפין ולא מן הרודפין...' – 'והאלקים יבקש את נרדף' – רב הונא בשם רב יוסף אמר: לעולם 'והאלקים יבקש את נרדף'; אתה

מוצא צדיק רודף צדיק – והאלקים יבקש את נרדף; רשע רודף צדיק – 'האלקים יבקש את נרדף',
 רשע רודף רשע – 'האלקים יבקש את נרדף', אפילו צדיק רודף רשע – 'האלקים יבקש את נרדף'.
 מכל מקום – 'האלקים יבקש את נרדף'.

ר' יהודה בר' סימון בשם ר' יוסי בר' נהוראי: לעולם הקב"ה תובע דמן של נרדפין מן הרודפין.
 תדע לך שכן הוא, שכן הבל נרדף מפני קין, ובחר הקב"ה בהבל, שנאמר 'זישע ה'...'.
 נח נרדף מפני דורו, ולא בחר הקב"ה אלא בנח, שנאמר...
 אברהם נרדף מפני נמרוד, ובחר הקב"ה באברהם, שנאמר...
 יצחק נרדף מפני פלשתים, ובחר הקב"ה ביצחק, שנאמר...
 יעקב נרדף מפני עשו, ובחר הקב"ה ביעקב, שנאמר...
 יוסף נרדף מפני אחיו, ובחר הקב"ה ביוסף, שנאמר...
 משה נרדף מפני פרעה, ובחר הקב"ה במשה, שנאמר...
 דוד נרדף מפני שאול, ובחר הקב"ה בדוד, שנאמר...
 שאול נרדף מפני פלשתים, ובחר הקב"ה בשאול, שנאמר...
 ישראל נרדפין מפני האומות, ובחר הקב"ה בישראל, שנאמר...

ר' אליעזר בר' יוסי בן זמרא אמר: אף בקרבנות כך, אמר הקב"ה: שור נרדף מפני ארי, עז נרדף
 מפני נמר, כבש נרדף מפני זאב, לא תקריבו לפני מן הרודפים אלא מן הנרדפין, הדא הוא דכתיב:
 'שור או כשב או עז כי יולד'. (ויקרא רבה – כוה)

פרפראות לחכמה

'שהרי אבימלך קלל את שרה ונתקיים בזרעה, שנאמר 'הנה הוא לך כסות עינים'...
 'ותכהין עיניו מראות' – רמז לדבר: המלה 'ולשרה' מופיעה פעמיים במסורה; 'ולשרה אמר'...
 הנה הוא לך כסות עינים' 'ולשרה בן' – רמז שבן יהיה לשרה שיהיה כסות עינים'. (בעל הטורים – וירא
 כ,טז)

פרק תשיעי – 'הגוזל עצים'

'גזל פרה מעוברת וילדה, רחל טעונה וגוזה – משלם דמי פרה העומדת לילד ודמי רחל
 העומדת ליגזוז... זה הכלל: כל הגזלנים משלמין כשעת הגזלה' – ממשמעות לשון 'דמי פרה
 העומדת לילד...'. יש לשמוע, שחייב לשלם לו דמי פרה כפי שהיתה שוה סמוך ללידה, ולא כפי
 שוויה בשעת הגזילה. וכן ברחל – סמוך ממש לגזיזה. וטעם הדבר, לפי שעד לרגע הלידה והגזיזה,
 לא קנאה עדיין בשינוי, וברשות בעליה היא עומדת ומושבת. – כך היא שיטת כמה מהראשונים
 (רשב"א להלן צה. הגהות הגר"א על התוס' שם ד"ה משלם; שער המלך – גולה ב.ו. וע' בקובץ שיעורים להלן צ"ו אות
 קכא) – מספר יראים).

ואולם שיטת הרא"ש (להלן זה) אינה כן, שכל שקנאה בשינוי, אין משלם דמים אלא כפי שעת הגזילה. (ואינו דומה ל'תברא או שתייא' (סה). שכיון שאיבדה בידים מן העולם, הרי זה כגזלה חדשה ומשלם כפי ערך שעת השבירה). וזה כוונת הכלל שכלל התנא בסוף משנתנו 'כל הגזלנים משלמים כשעת הגזלה.

ומה שנקטו 'דמי פרה העומדת לילד' ולא אמרו בסתמא 'דמי פרה מעוברת' – כתב הרא"ש – לפי שחייב הגזלן לשלם כדמי פרה העומדת לגדל ולדות ולא כפרה העומדת לשחיטה שדמיה פחותין, וכן משלם דמי רחל המיועדת לגדלה לגזיזה. (בבאור סברת הרא"ש ע"ע: חדושי הגרנ"ט 'השלם') – ב"ק קלב; 'חדושי בתרא' להלן זה. וע"ע להלן).

– יש לברר מה הוסיפה הסיפא 'גזל פרה ונתעברה אצלו וילדה' שלא שמענו ברישא 'גזל פרה מעוברת וילדה' –

וכתב הרא"ש (להלן זה. עפ"י סוגית הגמרא שם), שבאה הסיפא להשמיענו שהעיבור, וכן הטעינה, לבדם – אינם מהוים 'שינוי' לקנות הגזלה לגזלן (וזהו לשיטת רב זבד, שם). או להפך, לומר שבעיבור ובטעינה כבר קנאם, אלא שנקט גם 'ילדה' אגב הרישא (לרב פפא). (ומבואר שסובר הרא"ש שאין צד לומר שכיון שגזלה קודם שנתעברה, הרי לא נשתנה מצבה עתה, לאחר שילדה, ממצבה שבעת הגזילה, לאפוקי ברישא שגזלה מלאה ועתה שבה ריקנית. וע"ע ביש"ש ועוד).

'רבא אמר: הא והא רבי שמעון, הא דנפציה נפוצי הא דסרקיה סרוקי. רבי חייא בר אבין אמר: הא דחוריה חוריה הא דכבריה כברוי' –
ליבון הצמר, עובר לצביעתו, נעשה בכמה שלבים:
בתחילה, לאחר הגזיזה, שוטפים את הגז במים ובשאר חמרי ניקוי. (וזהו אב מלאכת 'מלבן' לשיטת רש"י – שבת עג.).

כדי להלבינו לחלוטין, עובר הצמר תהליך של 'הגפרה'; בעודו רטוב ממי רחיצתו (ע' תוס'), מוכנס הצמר לתא מוגן מאויר, בתוך תא זה מבעירים גפרית, אדי הגפרית עם המים והחמצן יוצרים 'חומצה גפריתית' הגורמת להלבנת הצמר על ידי תהליך כימי מסוים. (לשיטת הירושלמי – שבת ז, ב – פעולת גיפור זו, היא מלאכת 'מלבן').

מלבד ההלבנה, גורמת אותה חומצה גפריתית להפתמה והפרכה של לכלוכים שונים שהסתבכו בצמר, כגון קוצים וכו'. שאז נקל יותר להפרידם בשלבי הניפוץ הבאים.

לצורך טוויית חוטים, צריך הצמר להיות בשכבה אחידה ולא עבה, ומשום כך צריך להפרידו ולדללו מעט. ולכן ראשית – כל חובטים בו במלקות, ובכך מתפוררים לכלוכים שונים המדבקים את סיבי הצמר זה לזה, וכן משתחררים התלתלים הסבוכים. לאחר מכן מפרידים ביד את התלתלים הסבוכים, (ע' רש"י כאן ובשבת פא: ובנויר מב.), ואחר כך בא שלב הקרידה והסריקה, לצורך הסידור הסופי של הצמר והכנתו לצביעה, והסרת שאריות הלכלוך.

לאור הנ"ל ניתן להבין את האמור בסוגיא (עפ"י דברי התוספות): ניפוץ הצמר ביד ('נפציה נפוצי'), בין לחכמים ובין לרבי שמעון אינו מהווה שינוי לקנות, לא נחלקו אלא על הסריקה במסרק (סרקיה סרוקי) – לרבי שמעון הוי שינוי ולחכמים אינו שינוי.

ניקוי הצמר ברחיצה ובשטיפה, וכן בשריה בנתר וכדו' ('חוריה חוריה') – אינו שינוי. אולם הגפרתו ('כבריה כברוי') – לכולי עלמא הוי שינוי.

וכתבו התוס', שרביא לא תירץ כרבי חייא בר אבין, כי לדעתו ההלכנה בגפרית אינה קרויה 'ליבון' אלא בכלל ה'צביעה' היא. (וכמוסבר לעיל, הגפרית יוצרת פעולה אקטיבית בצמר להלבינו, לא הסרת הלכלוך בלבד. ואולם ר' חייא בר אבין, הולך בשיטת הירושלמי הנ"ל, ש'המלבנו' היינו בגפרית ואינו בכלל 'צובע'. וסתם ירושלמי – ר' יוחנן, רבו של ר' אלעזר (יבמות צו:), שהיה רבו של רבי חייא בר אבין – שם מג.). (מתוך ספר 'מעשה אורג' – לרב ישראל גוקאוויצקי, לונדון).

דף צד

'הרי שגזל חטין, טחנה לשה ואפאה והפריש ממנה חלה – כיצד מברך? אין זה מברך אלא מנאץ, ועל זה נאמר 'בוצע ברך'... – יש לדקדק מכך שנקטו הפרשת חלה – שלא שייך 'בוצע ברך' אלא לענין ברכות המצוות, שכאילו יוצא ממשמעות הברכה שנצטוונו גם לגזול ולהפריש ח"ו. והוא הדין בכל מצוה הבאה בעבירה, כגזול מצוה. אבל לענין ברכות הנהנין שאין בברכה הזכרת מצוה, אין שם ענין ניאוף.

וזה באור שיטת הראב"ד (ברכות א, יט) שאין איסור לברך על מאכל אסור. ואף לשיטת הרמב"ם (שם) שאסור לברך, בין בתחילה בין בסוף, (והרא"ש (ברכות פ"ז ב) הקשה עליו מכאן שמשמע שחייב בברכה אלא שברכתו – ניאוף), אין טעמו משום 'בוצע ברך'... אלא ענין אחר הוא, שדבר האסור באכילה אין בו מעיקרא תורת ברכה על אכילתו, כשם שאין ברכה על דבר מר שאינו ראוי כלל לאכילה. (עפ"י אבן האול – ברכות א, יט, ע"ש באורך).

במש"כ שהדובר כאן רק על ברכת המצוה – בתוס' בברכות (מה. ד"ה אכל) נראה שלא גרסו כאן כלל הפרשת חלה אלא טחנה אפאה ואכלה ומברך... (וכבר העיר ע"כ רעק"א שם בגה"ש). וכעין זה ברש"י (שם מז. ד"ה הא). ולשיטתם צריך לפרש מה שאמרו כאן 'מצוה הבאה בעבירה' על הברכה בעצמה שהיא מצוה. וע' בדבר אברהם ח"א טז).

– כבר עמדו האחרונים ז"ל, לפי סברת אביי שלדעת ר' אליעזר בן יעקב 'שינוי – במקומו עומד', מדוע חלה ההפרשה כל עיקר, שכן משמע, שאמרו שברכתו ניאוף אך לא אמרו שאין הפרשתו הפרשה וברכתו ברכה לבטלה?

יש שתרצו (עונג יום טוב – או"ח לט; קובץ שיעורים. וע"ע בה"ר צבי), שההפרשה חלה משום 'אוש ושינוי השם', 'דמעיקרא טיבלא והשתא חלה' (כמו שאמרו לעיל סו. לענין תרומה), וסבר אביי, שאם שינוי היה קונה, אין כאן ניאוף, כיון שנשתנה הרי הוא כדבר אחר (ובדומה לאתנן, שאם שינוי קונה, אינו מאוס לגבוה), ומזה הוכיח ששינוי אינו קונה, ולכך ברכתו – ניאוף, הגם ששלו הוא והפרשתו הפרשה.

על אותה הדרך, י"ל עוד, שלכן הוא 'מנאץ', לפי שקנינו חל עם ההפרשה כאחת (וכמו שכתבו התוס' לעיל ס"ו לענין 'קרבנו – ולא הגזול', שכל שהקדש והקנין באין כאחת, הרי זו מצוה הבאה בעבירה, משא"כ אם קדם הקנין להקדש). ורובא דחה, שאפילו אם שינוי קונה קודם ההפרשה, לא מועיל לענין ברכה. (עפ"י שו"ת אחיעזר ח"ב לו, ג. והאריך שם עוד הלא לכאורה אין כאן שינוי השם על כל העיסה אלא על החלה שהפריש, ופלפל אם יש דין 'בעלים' על כל העיסה. וע"ע בדין הפרשת חלה בשאינה שלו, ובמסתעף מזה בסוגיתנו – ב'ברכת מרדכי' ח"ב יד; שו"ת שבט הלוי ח"ו נד.

ב. אם יש לה נכסי מלוג – תתנם לו בחובה, וכן אם יש לה יותר משיעור כתובה דאורייתא, תתן לו התוספת, ואם לאו – פטורה עד שתתאלמן או תתגרש.

קלח. כתוב ארבע נפקותות (אפשריות) המוזכרות בסוגיא, בשאלה אם קנין פירות קנין הגוף דמי או לא. (פח:–צ.).
א. הכותב נכסיו לבנו לאחר מותו, ומכר הבן לאחר, ומת בחיי האב – האם מכירת הבן מכירה. (ולדברי רב יוסף, אפי' אם ק"פ כקה"ג, אפשר שמכירתו מכירה, משום שראוי ליורשו).
ב. האשה שמכרה נכסי מלוג בחיי בעלה (קודם תקנת אושא).
ג. המוכר עבדו לאחר ופסק עמו שישמשנו שלשים יום – האם הוא נידון בדין 'יום או יומים' לראשון או לשני.
ד. עבד מלוג – האם יוצא בשן ועין לאשה. (אך יש לפרש בכמה אופנים אחרים: שתלוי בתקנת אושא, ובדינא דרבא דשחרור מפיקע מידי שעבוד, או שמא אלמנה לשעבודה דבעל).

קלט. האם עד נעשה דיין? פרט. (צ:).

אם ראה ביום, יכול לדון על סמך ראייתו – לר' טרפון, וכן הורה רבי יהודה נשיאה. אולם לדעת ר' עקיבא לעולם מי שראה לא יכול לדון (בדיני נפשות. – תוס'). ראה בלילה – אינו נעשה דיין (בדינים דאורייתא – ע' גטין ה: וכתובות כא:).

קמ. א. המסיר טליתו של חברו מעליו – האם משלם דמי בושת?
ב. הרק על בגד חברו – האם משלם בושת?
ג. המבייש בדברים – האם משלם בושת?
ד. האם רשאי אדם לבייש את עצמו?
ה. האם נותנים זמן לתשלומי בושת? (צא)

א. חייב.

ב–ג. פטור.

ד. מותר (ולמש"כ התוס' דהרינן משינויי דלעיל, אין הוכחה דשרי).

ה. כן. (ויש מחלקים, דוקא בשבייש ללא נזק – ע' 'אמת ליעקב').

קמא. באלו אופנים מותר לגדוע אילנות מאכל? (צא:–צב.).

כשעציו שוים לשימוש יותר משבב פירותיו. וכן כשמכחיש אילנות יקרים. וכן לצורך מצור, כאשר אין אילנות סרק מצויים. (וכן כשצריך למקומו – רא"ש).

קמב. האומר לחברו: הכני, פצעני – על מנת לפטור, והכחו ופצעו, מה דינו? (צג.).

במשנה איתא שחייב (או משום שאין אדם מוחל באמת, או משום פגם משפחה). ואולם, רבי יוחנן העמיד (לפירש"י ועוד) את משנתנו באמירת 'הן', אך אם יאמר בפירוש 'על מנת לפטור' – פטור. (וכ"פ הרא"ש, דלא כהרמב"ם).

קמג. א. האומר לחברו: קרע כסותי / שבר את כדי, וקרע ושבר – האם חייב לשלם?

ב. האם יש חיובי 'שומר' במעות צדקה ששומרן עבור עניים? (צג.).

א. שנינו במשנה שחייב אם לא אמר לו בפירוש 'על מנת לפטור'. ואולם למסקנא העמידה דוקא כשבא לידו מלכתחילה בתורת שמירה, אבל אם בא לידו בתורת קריעה – פטור.

ב. מיעטו מ'לשומר' – ולא לחלקן לעניים. (משום 'ממון שאין לו תובעין' – רש"י). ואולם מעות הקצובים לעניים מסוימים – דינו ככל שומרין.

פרק תשיעי – הגזול עצים

קמ"ד. האם הפעולות דלהלן מהוים 'שינוי' הקונה בגזילה?

- א. בניית כלי מעצים משופין.
 - ב. ליבון הצמר. פרט הדין בניפוץ, סריקה, הלבנה, הגפרה (בגפרית).
 - ג. צביעת צמר. (צג:)
- א. הרי זה שינוי החוזר לברייתו, ולאביי מועיל מדרבנן, ולרב אשי אינו קונה. (ולרבה מועיל מדאורייתא – תוס').
- ב. ליבון צמר – נחלקו חכמים ורבי שמעון אם נחשב שינוי. ולדברי רבא אפילו ר"ש מודה בניפוץ ביד שאינו שינוי. וכן אמר רבי חייא בר אבין שבהלבנה רגילה (ללא גפרית) אינו שינוי. ובגפרית – הרי זה שינוי (אף לחכמים. ומחלוקת ר"ש וחכמים בסירוק לבד. תוס').
- ג. לחכמים – קונה (אפילו בשניתן להעבירו). לרבי שמעון – לאביי, נחלקו תנאים בשיטתו, ולרבא צבע שאפשר להעבירו – אינו קונה, וש"א להעבירו – מועיל.

קמ"ה. א. שינוי החוזר לברייתו – האם קונה בגזול?

- ב. שינוי הקונה – האם הוא מדאורייתא או מדרבנן?
 - ג. האם יש הסוברים ששינוי בגזול אינו מועיל כלל, לא מדאורייתא ולא מדרבנן? (צג:–צד)
- א. לדעת ר' יוחנן ואביי – קונה מדרבנן. לרב אשי – אינו קונה כלל (ולרבה לעיל סה:). – קונה מדאורייתא. תוס'). וכן ישנם כמה תנאים הסוברים שאינו מועיל כלל – ר' שמעון, ר' שמעון בן אלעזר.
- ב. לדעות הסוברות ששינוי קונה – קונה מדאורייתא. (מלבד בשינוי החוזר, שאמר ר' יוחנן שאינו אלא מדרבנן).
- ג. לאביי – סוברים כן כמה תנאים. ורבא דחה זאת.

קמ"ו. האם יתומים חייבים להחזיר גזילות או כספים שאביהם לקח שלא כדין? (צד:)

לפי המבואר בסוגיא אינם חייבים אלא אם התפץ הגזול עומד בעינו, ואביהם עשה תשובה ולא הספיק להשיבו, שאז חייבים בכבודו, ומשום כבודו – מחזירים. אבל לולא כן – פטורים (שקנהו בשינוי רשות, דקסבר רשות יורש כרשות לוקח).

קמ"ז. א. גזל פרה והמליטה אצלו – מה דין תשלומי, ומדוע?

- ב. מה הדין במקרה הנ"ל, אלא שלא ידע שהפרה גזולה? (צה)
- א. לר' מאיר – חייב להשיב הפרה עם הולד לבעלים, שאף ששינוי קונה – קנס רבי מאיר שלא יהא חוטא נשכר.
- לר' יהודה – משיב את הפרה, ומשלם את הפחת אם היא נפחתה שבין שעת הגזילה לשעת העמדה בדין. והולד – שלו.
- לר' שמעון – משלם כפי שוויה בעת הגזילה. (ולרב השבח לנגזל, ונותן לגזולן למחצה לשליש ולרביע. תוס')
- ב. לר"י ולר"ש – לא מבואר חילוק בין שוגג למזיד, אולם לר"מ לא קנסו בשוגג שיחזיר הולד.

קמ"ח. גזל פרה ונתעברה אצלו והשביחה – מה דין התשלומין? (צה:)

- לר' מאיר – משיבה כמות שהיא מושבחת. וכן סובר ר' יהודה אליבא דרב זביד.
- לר' שמעון אליבא דרב זביד – קנאה בשינוי ומשלם דמיה כשעת הגזילה, וכן שי' ר' יהודה אליבא דרב פפא.